

FOCUS

De Zwarte Beek: kansen voor natuur?

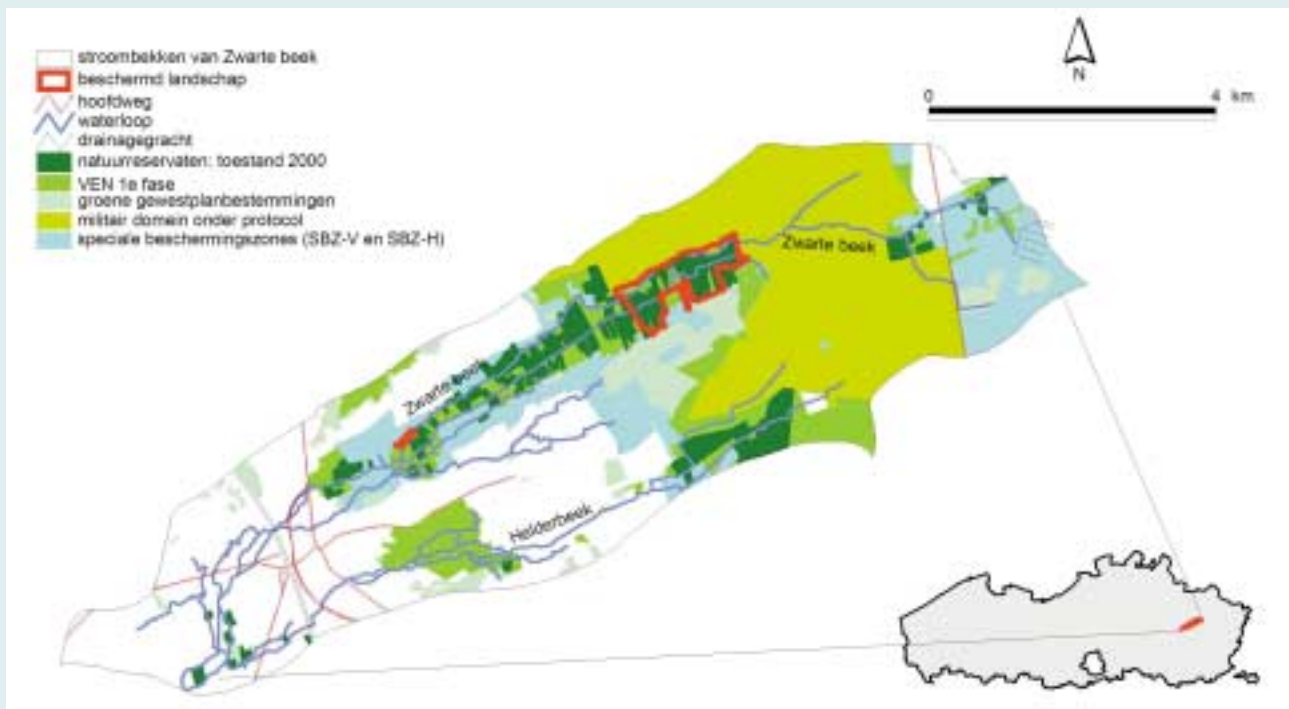
Geert Sterckx - Anik Schneiders - Wim Mertens - Instituut voor Natuurbehoud

Het Natuurrapport geeft een systematische beschrijving van de toestand van soorten en biotopen, van verstoringen en van mogelijkheden voor bescherming en herstel op nationaal en internationaal vlak. De instrumentaria die worden ingezet voor natuur-, bos- en waterbeleid vertonen heel wat onderlinge raakvlakken. Wat de combinatie van kennis, beleidsintenties en planningsinstrumenten samen opleveren, blijft echter de vraag. We trachten dit te toetsen met een concreet voorbeeld.

Voor dit Natuurrapport is dat de vallei van de Zwarte Beek tot Beringen. Het gebied heeft een zeer hoge natuurwaarde en talrijke beschermingsstatuten die elkaar overlappen. Bovendien is er een ecosysteemvisie uitgewerkt en een natuurinrichtingsproject gestart. Tot slot is de vallei van de Zwarte Beek geselecteerd als pilootproject voor de uitwerking van natuurrichtplannen.

1 Beschermingsstatuten

Figuur A toont de verschillende beschermingsstatuten in het stroomgebied van de Zwarte Beek van de bron tot Beringen: habitatrictlijn- en vogelrichtlijngebied, groene gewestplanbestemmingen of agrarisch gebied met ecologische waarde, het voorontwerp van VEN 1e fase, natuurreservaat en beschermd landschap. Door deze beschermingsstatuten behoort de Zwarte Beek - althans stroomopwaarts Beringen - tot één van de best beschermde laaglandbekken in Vlaanderen. Alleen de woonkernen van Koersel en Stal op de hogere gronden langs de beekvallei vallen onder geen enkel beschermingsstatuut. Een deel van het militair domein ressorteert onder het protocol tussen de Vlaamse Overheid en Defensie over het beheer van militaire domeinen. Dit protocol biedt geen juridische bescherming maar is een overeenkomst om de natuurwaarden in stand te houden en te ontwikkelen. Dit bekken is dan ook een voorbeeld van hoe natuur- en waterbeleid samen de natuurwaarden kunnen beschermen en herstellen.

Figuur A: Beschermingsstatuten van het bovenstroomse gedeelte van de Zwarte Beek.

Tabel A: Normen voor nutriënten in oppervlaktewateren.

	Vlarem		Ecologische normen*	
Totaal fosfor (mgP/l)	Gemiddeld	0,3	Maximum	0,15
	Maximum	1	Maximum	0,06
Orthofosfaat (mgP/l)	Maximum	0,3	Maximum	0,06
Nitraat + nitriet (mgN/l)	Maximum	10		2,4

* maximale concentraties voor bovenlopen van laaglandbeken (naar [256]).

2 Natuurstreefbeelden

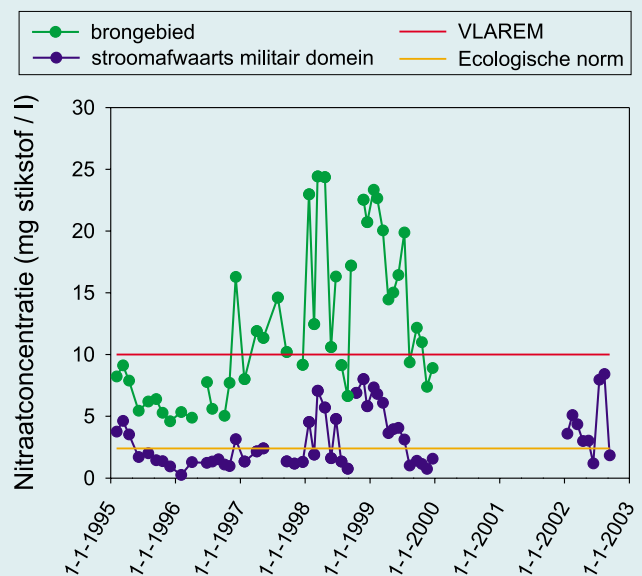
De ecosysteemvisie voor de Zwarte Beek geeft duidelijk de potenties aan voor natuur in dat gebied. Uiteindelijk zullen er keuzes moeten worden gemaakt. Dit blijkt in de praktijk een zeer moeilijke oefening te zijn, omdat er heel wat gevolgen aan zijn verbonden voor het beheer en voor de inzet van geld en middelen op langere termijn. Zo heeft de keuze voor het al dan niet verhogen van de waterpeilen in de vallei vergaande gevolgen voor de beheermogelijkheden. Ook de keuze van natuurtypen (bv. kleine zegge-vegetaties versus elzenbroekbossen) bepaalt de intensiteit van het beheer in de toekomst en blijft bijgevolg moeilijk. Bovendien is de klassieke benadering van natuurbescherming in habitatrictlijngebieden gericht op het behoud en herstel van soorten en habitats. Deze benadering is soms moeilijk in overeenstemming te brengen met de meer 'dynamische' doelstellingen die in functie van successie en het beheer worden vooropgesteld.

3 Waterkwaliteit

In tabel A worden de algemeen geldende VLAREM-normen vergeleken met de ecologische normen voor nutriëntenconcentraties in Nederlandse laaglandbeken in de Zandstreek. In de Zwarte Beek, met hoofdfunctie natuur en aangeduid als habitatrictlijngebied voor de beekprik, zouden die ecologische normen moeten worden gehaald. Maar, een vergelijking met de gemeten concentraties levert een duidelijk knelpunt op voor nitraat in het brongebied (zie figuur B). Zelfs de basiskwaliteitsnorm wordt er niet gehaald. Deze hoge nitraatconcentraties gaan gepaard met overschrijdingen van de VLAREM-norm voor ammonium en met onnatuurlijk hoge kationconcentraties (natrium, kalium, calcium en magnesium) [228]. Stroomafwaarts zorgt verdunning en het zelfreinigend vermogen voor een snelle zuivering, maar ook daar worden de ecologische normen niet gehaald. En dit ondanks de verschillende saneringsprojecten die de gemeenten en Aquafin de laatste jaren hebben doorgevoerd.

Hieruit blijkt dat het statuut van Speciale Beschermingszones (SBZ) momenteel onvoldoende

bescherming biedt om de negatieve effecten van intensieve landbouw in het brongebied af te remmen. Tot slot vormen ook zware metalen een knelpunt in het brongebied: de normen voor cadmium, zink en nikkel worden overschreden.

Figuur B: Nitraatconcentraties (in mg stikstof/l) in de bovenloop van de Zwarte Beek (brongegevens: VMM).

4 Vogelrichtlijngebied

Het militair domein van Leopoldsburg en de vallei van de Zwarte beek zijn aangeduid als vogelrichtlijngebied omdat er een aantal vogelsoorten leven die terug te vinden zijn in Bijlage I van de Vogelrichtlijn. Figuur C geeft een overzicht van de doelsoorten die voorkomen of voorkwamen in de vallei van de Zwarte beek en omgeving.

Uit figuur C blijkt dat de doelstellingen voor de instandhouding van het vogelrichtlijngebied voor een aantal bijlage I-soorten niet worden gehaald. Goudplevier, grauwe kiekendief, velduil en kwartelkoning zijn momenteel verdwenen, maar waren op het moment van de afbakening onregelmatige broedvogels in de vallei van de Zwarte Beek. De negatieve

evolutie van deze soorten kan dan ook moeilijk aan evoluties binnen het gebied worden gekoppeld. De overige soorten waren wel jaarlijkse broedvogels bij de aanduiding van het vogelrichtlijngebied en zijn belangrijke indicators voor de evolutie van het gebied. Het aantal territoria van nachtzwaluw stijgt net zoals in de rest van Vlaanderen. Deze soort werd recent zeer intensief geïnventariseerd. Hierdoor is het moeilijk in te schatten of de hogere aantallen te wijten zijn aan een werkelijke uitbreiding van de populatie, dan wel aan een betere telling. De populaties van boomleeuwerik, wespendif en zwarte specht zijn vermoedelijk stabiel in de vallei en omgeving, terwijl ze in de rest van Vlaanderen sterk uitbreiden. Dit komt overeen met de recente trend dat deze soorten zich vanuit de grote bos- en heidecomplexen in de Kempen uitgebreid hebben naar de rest van Vlaanderen. Het aantal ijsvogels en blauwborsten in de vallei van de Zwarte Beek schommelt, terwijl deze soorten in Vlaanderen een gevoelige uitbreiding kennen. Ten slotte vormden de vallei van de Zwarte Beek en de grote militaire domeinen van Leopoldsburg en Helchteren-Meeuwen de laatste kerngebieden voor korhoen en duinpieper in de omgeving. Deze zijn inmiddels uitgestorven in Vlaanderen. Wellicht kwam in dit gebied in de jaren tachtig de grootste populatie van grauwe klauwier voor in Vlaanderen. Intussen broedt hij niet meer in het gebied en wordt hij overal in Vlaanderen met uitsterven bedreigd.

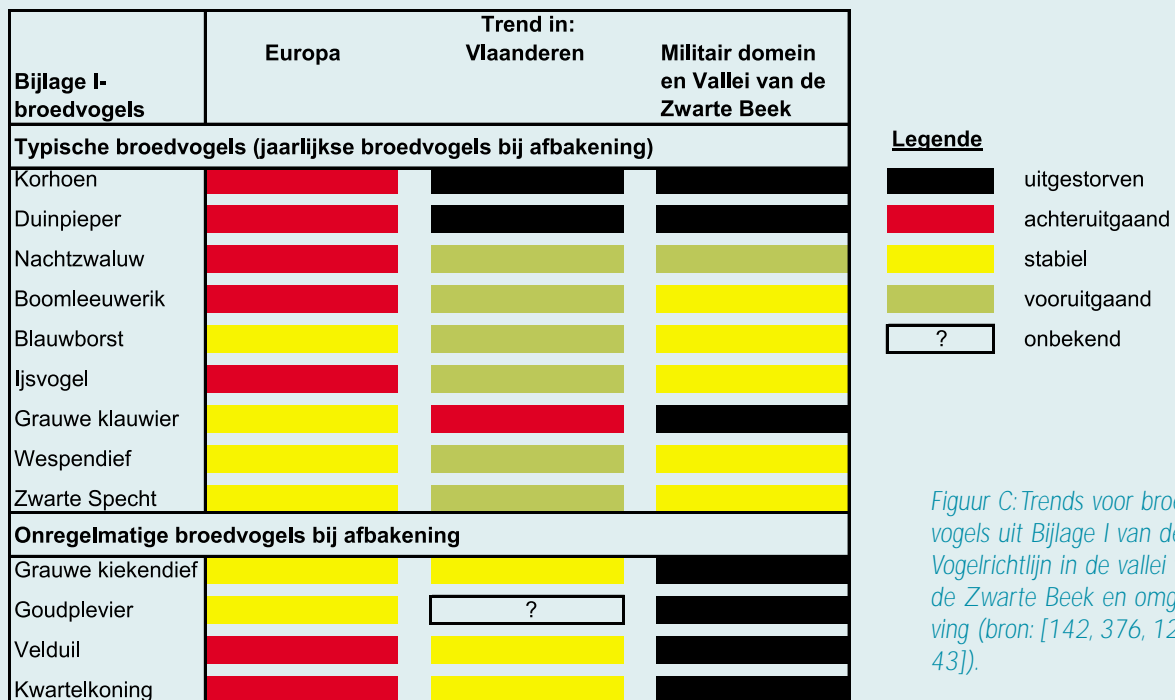
Men kan stellen dat de avifauna in het gebied is afgevlakt: de meest zeldzame topsoorten zijn vanaf de jaren '80 stilaan afgenomen en verdwenen, terwijl een aantal minder zeldzame soorten zijn gebleven en zich vanuit deze grote gebieden zelfs hebben kunnen verspreiden. Deze beknopte analyse toont aan dat het statuut van vogelrichtlijngebied

een belangrijke basis vormt, maar ontoereikend is om kwetsbare soorten effectief te beschermen.

5 Gebiedsanalyse: actuele toestand

Heel wat terreinen in de vallei zijn erkend en worden beheerd als natuurreservaat. Dit biedt de beste bescherming voor de natuur. Een belangrijk knelpunt blijft echter het gebrek aan juridische middelen om negatieve invloeden van de omgeving op het reservaat te weren. Een andere zwakke schakel vormt het afstemmen van het landgebruik buiten de reservaatgebieden op de randvoorwaarden van specifieke natuurdoelstellingen in reservaatgebieden. Ook binnen de reservaatpercelen blijft het moeilijk om de ecologische gebiedsvisies en het multifunctioneel gebruik op bekkenniveau te realiseren.

Grote aaneengesloten reservaatgebieden met zeldzame natuurtypen als natuurstreefbeeld (zoals kleine zeggevegetaties) vragen ook om een maaibeheer. Veel vegetaties verbossen spontaan door een gebrek aan natuurbeheer en sommige percelen zijn mogelijk zelfs te nat geworden waardoor vooral het maaibeheer wordt bemoeilijkt. Er is bijgevolg nood aan duidelijke gebiedskeuzes en/of aan voldoende menskracht en een aangepaste beheerinfrastructuur (materiaal, goede toegankelijkheid van beheerde percelen). Het Bosdecreet beschermt bosgebieden tegen ontbossing. Dit wil zeggen dat daar waar geen goedgekeurd

Figuur C: Trends voor broedvogels uit Bijlage I van de Vogelrichtlijn in de vallei van de Zwarte Beek en omgeving (bron: [142, 376, 120, 43]).

beheerplan voor een erkend natuurreservaat voorhanden is, het herstel van spontaan verboste open habitats (o.a. heide, laagveen) is onderworpen aan een ontheffings- en een vergunningsprocedure en aan een compensatieplicht. Dit is ook het geval voor gebieden waar deze vegetaties op basis van de Habitatrichtlijn moeten worden beschermd. De afspraken over het toestaan van ontheffing en het verlenen van vergunningen zijn zo opgesteld dat zeker in het laatste geval een positief gevolg wordt gegeven aan het dossier (zie hoofdstuk 33 Bosbeleid).

Hoge natuurwaarden zoals heiden en vennen in infiltratiegebieden beschermen is niet eenvoudig op langere termijn. De gemiddelde atmosferische deposities van verzurende en vermestende stoffen in Vlaanderen liggen immers meestal boven de kritische grenswaarden voor de duurzame instandhouding van gevoelige heide- en venvegetaties: >11 kg stikstof/ha/jaar ([229], MIRA 1999 en hoofdstuk 19 Vermesting). Recente metingen in de vallei van de Zwarte Beek tonen aan dat de gemiddelde deposities daar relatief laag liggen [99]. Onder heidevegetaties heeft er geen uitspoeling plaats, maar de kritische depositielast voor de instandhouding van natte heidevegetaties wordt nog steeds overschreden.

Groene bestemmingen geven in de praktijk niet altijd de nodige garanties voor natuurbescherming. De voorziene nulbemesting in groene bestemmingen wordt in de helft van de gevallen opgegeven omwille van ontheffingen (zie hoofdstuk 19 Vermesting). Het vernieuwde Natuurdecreet biedt via de natuurrichtplannen de kans de bemestingslimitering meer geïntegreerd aan te pakken binnen het VEN en de SBZ's. Drainage en irrigatie van landbouwpercelen hebben lokaal een impact op de waterhuishouding. Ook landbouwpercelen die niet in het beschermde gebied liggen, kunnen een impact hebben op het beschermde gebied door een lokale verandering in waterhuishouding, hogere piekdebieten, het uitspoelen van nutriënten en pesticiden.

De Habitat- en Vogelrichtlijn leveren slechts een beperkte bescherming op. Met ingang van het nieuwe Natuurdecreet zal wel elk project of plan (ongeacht de MER-plicht) moeten worden getoetst aan de instandhoudingsdoelstellingen van de SBZ. Voor de MER-plichtige activiteiten heeft dit in het verleden al geleid tot verschillende effectverzachende maatregelen: compensaties voor de aanleg van de nieuwe autoweg N74, de aanleg van een ecocorridor ter hoogte van de Zwarte Beek, een beperking van de vergunning en compensaties voor de uitbreiding van het REMO-stort. Nieuwe projecten die een impact hebben op de SBZ blijven mogelijk als dwingende redenen van openbaar belang en een gebrek aan alternatieven kunnen worden aangetoond. De noodzakelijke initiatieven nemen voor de daadwerkelijke instandhouding van soorten en biotopen, blijft een heikel punt.

Alle beschermingsstatuten samen hebben echter niet kunnen beletten dat er in februari en maart 2003 nog drastische ingrepen in de beek zijn uitgevoerd. De Watering 'het Schulens Broek' heeft een ruiming doorgevoerd in diverse beken in de vallei van de Zwarte beek (Zwarte beek, Oude beek, Winterbeek, Schansbeek) en de vallei van de Helderbeek. De waterlopen werden 50 cm of meer uitgediept. Naast de ruiming werden de Oude beek en de Zwarte beek opnieuw verbonden via een sloot. Er werden zelfs korte trajecten van afvoergrachten die in het natuurreservaat liggen uitgegraven. Samen met een daling van het waterpeil in de beek is er op die plaatsen ook een duidelijke beïnvloeding van het grondwaterpeil. Om de ruiming mogelijk te maken werden bomen en struiken gekapt of ontworteld over een strook van 5 tot 7 meter. Al deze ingrepen gebeurden zonder enige vergunning. De habitat van de beekprik is hierbij over een grote lengte vernietigd en in de geruimde specie werden verscheidene dode beekprikken aangetroffen. Diverse overtredingen zijn vastgesteld. De provincie heeft een proces-verbaal opgemaakt. Natuurpunt zal eveneens stappen ondernemen om herstelmaatregelen af te dwingen. Het blijft echter de vraag of herstel mogelijk zal zijn. De lokale waterbeheerders heb-

De vallei van de Zwarte beek behoort tot de best beschermde gebieden in Vlaanderen. Toch kunnen al deze internationale en Vlaamse beschermingsstatuten niet beletten dat er op het terrein nog drastische ingrepen zoals het uitdiepen van de bedding worden uitgevoerd (foto: Willy Vanlook).

ben zich duidelijk nog niet op alle terreinen aangepast aan het nieuwe water- en natuurbeleid. Het voorbeeld toont aan dat een handhavingsbeleid noodzakelijk blijft.

Naast de conflicten tussen water- en natuurbeleid blijft ook de druk vanuit andere gebruiksfuncties toenemen. De vraag naar recreatiemogelijkheden en sportwedstrijden in het gebied stijgt. Een zonering van de recreatie is noodzakelijk om rustverstoring van de meest kwetsbare gebieden te beperken.

Tot slot hebben ook een aantal activiteiten aan de rand van het gebied een grote impact. Zo zorgt het REMO-stort, een ontginningsgebied, voor ecotoopverlies, maar ook voor rustverstoring en voor een mogelijke impact op de grondwaterkwaliteit en de afzetting van vervuild slib in de Helderbeek.

6 Instrumenten voor de toekomst

Het VEN is een sterk instrument om een verdere versnippering en kwaliteitsverlies van de natuur tegen te gaan. In afwachting van de opmaak van het natuurrichtplan gelden in de afgebakende gebieden van het VEN algemene beschermingsvoorschriften. Deze voorschriften houden, voor de gebieden die in de eerste fase zijn afgebakend, vooral een bescherming (stand-still) in van de huidige natuurwaarden. Binnen de SBZ zijn er wel verdergaande maatregelen voor herstel van waterhuishouding en waterlopen mogelijk als de huidige toestand leidt tot een achteruitgang van de natuurwaarden. Het waterbeleid is totnogtoe echter onvoldoende afgestemd op de natuurgerichte doelstellingen van het VEN en de SBZ's. De implementatie van de Europese Kaderrichtlijn water en het Decreet integraal waterbeleid (zie hoofdstuk 32 Waterbeleid) zullen hierin verandering moeten brengen.

Groene RUP's (Ruimtelijke Uitvoeringsplannen) moeten het VEN verder realiseren. Een deel van de vallei van de Zwarte Beek werd al geselecteerd voor opname in een groene RUP. Deze RUP's worden momenteel administratief voorbereid. Het betreft de consensusgebieden van het VEN 1ste fase, tweede spoor. Dit zijn de prioritairere natuur- en bosgebieden die geen 'groene' gewestplanbestemming hebben en buiten de Gewenste Agrarische Structuur (GAS) liggen. De groene RUP's zijn een zeer sterk juridisch instrument ter vervanging van het gewestplan. Ze kunnen de fouten uit het verleden verbeteren en specifieke voorschriften voor inrichting en gebruik opleggen. Helaas gaat de omschakeling van bestemmingen vaak gepaard met de betaling van planschade. Bovendien mag, volgens het Ontwerp van decreet op de ruimtelijke ordening, een gunstig advies voor een milieuvergunning de ruimtelijke ordening niet schaden. In sommige ruimtelijk kwetsbare gebie-

den, zoals natuurgebieden of overstromingsgebieden, kunnen omwille van deze bepaling geen (vernieuwing van) milieuvergunningen meer worden afgeleverd.

Natuurinrichtingsplan

Op 17 oktober 2001 is, na een haalbaarheidsonderzoek, het natuurinrichtingsproject 'Zwarte Beek' ingesteld. Momenteel wacht het projectrapport op goedkeuring van de minister. De belangrijkste uitgangspunten van het project zijn de verwezenlijking van grote aaneengesloten natuurgebieden, de versterking en het herstel van ecohydrologische processen, de zonering van de recreatie en ontsnippering. Volgende maatregelen worden voorzien om de visie te verwezenlijken: kavelruil uit kracht van wet, infrastructuur- en kavelwerken, aanpassing van wegen en wegenpatroon, bewarende maatregelen, tijdelijke opheffing van bevoegdheden, oplegging van tijdelijke erfdiensbaarheden, waterhuishoudingswerken, grondwerken, uitbouw van natuureducatieve voorzieningen en bedrijfsverplaatsing. De uitvoering van het natuurinrichtingsproject kan pas van start gaan als het Ministerieel Besluit inzake maatregelen en uitvoeringsmodaliteiten is goedgekeurd.

Natuurrichtplan

Het Natuurrichtplan (NRP) voor de Speciale Beschermingszone van de Zwarte Beek, het militair domein en de bovenlopen van Dommel en Bolisserbeek is in voorbereiding. Een mogelijk ontwerp van de ecologische gebiedsvisie is uitgewerkt, maar de officiële procedure voor de opmaak van een NRP kan pas starten na de goedkeuring van de nodige besluiten door de Vlaamse regering. De opmaak van het NRP zal gepaard gaan met formeel overleg met alle betrokken sectoren, gevolgd door een openbaar onderzoek. Dit moet resulteren in een maatschappelijk gedragen visie die de basis vormt voor gebiedsspecifieke maatregelen en instrumenten, gekoppeld aan vergoedingen en stimulerende maatregelen voor particulieren. Zo zal het NRP bijvoorbeeld de nodige gebruiksbeperkingen voor landbouwpraktijken en industriële activiteiten moeten kunnen opleggen in SBZ's om de nodige natuurdoelstellingen te kunnen behalen. Het NRP verplicht administratieve overheden ook om hun gronden actief te beheren in functie van de visie. Zo is de overheid verplicht de bosbeheerplannen aan te passen aan het natuurrichtplan (zie hoofdstuk 33 Bosbeleid).

Lectoren

Ann Carette - LIN, afdeling Juridische Dienstverlening
Els Martens, Katia Nagels, Jeroen Panis, Willy Vanlook -
AMINAL, afdeling Natuur
Alain Vandelannoote - Aquafin

